

Racehygiejne og modernitetsteori

Replik til Heine Andersen

Heine Andersen (HA) har læst mine bøger med et ganske bestemt mål nemlig at "opsøre resultater og tolkninger der ... må udfordre sociologiske modernitetsteoretikere". Jeg har ikke selv i mine bøger ekspliciteret en stærk teoretisk ramme, men i høj grad, som det er tradition blandt historikere, formet min fremstilling som et teoretisk inspireret narrativ båret af en hermeneutisk tilgang. Jeg har ønsket at forstå frem for at fordømme og tog dermed afstand fra en dominerende trend i eugenikhistorisk forskning, nemlig den modernistiske identifikation med nutidens normer som de rette og dem som fortidens handlinger bør måles med. Det har været en kærkommen lejlighed til at tage dette tema op igen og her reflektere over mit arbejde – på flere årtiers afstand. I det følgende vil jeg tage fire af de temaer op, som HA fokuserer på. Det ene vedrører min behandling af eugenikkens videnskabelighed, det andet modernitetsteoriens relevans for studiet af racehygiejnen, det tredje modernitetsteoriens forhold til moralske normer og endelig vil jeg kort kommentere HAs kritik af mit valg af hermeneutisk teori.

Om eugenikkens videnskabelighed

HA identificerer to "spor" i mine bøger nemlig et "politisk spor" og et vidensspor", der beskæftiger sig med henholdsvis den politiske proces for at gennemføre eugenisk lovgivning og det videnskabelige arbejde med at udvikle

teorier om arvelighed og institutionalisere dette arbejde. Især det videnskabelige spor interesserer HA, fordi han forventer, at videnskabsmænd handler i overensstemmelse med moderniteten, nemlig rationelt og med krav om "intersubjektivt bindende argumenter, der gør meningsindholdet gyldigt". Herefter fremhæver HA eugenikernes lovgivningsprojekt som en "tynd" sag. Problemet er den manglende videnskabelige gehalt i "projekt tvangssterilisation". Modernitetsteoretikere som HA, der følger Habermas' teorier, kræver, at videnskabeligt acceptable beslutninger skal leve op til ganske bestemte regler. Disse regler blev ikke fulgt i 1920'erne og 1930'erne, bemærker HA. Det har han ret i, men spørgsmålet er, om ikke eugenikken rejser alvorlige udfordringer for modernitetsteorien snarere end for den hermeneutisk arbejdende historiker.

Jeg anerkender HAs gengivelse af det i datiden erkendte begrænsede videnskabelige grundlag for at legalisere eugenisk indiceret sterilisation, og jeg vil straks tage dette emne op til diskussion. Hans karakteristik generer mig imidlertid, fordi den i udgangspunktet strider mod det, der var mit mål, nemlig at forstå hvordan det kunne være, at man til trods for erkendte manglende muligheder for at identificere de arveligt belastede individer alligevel følte sig berettigede til at gennemføre denne eugenisk inspirerede lovgivning. Sådanne komplekse politiske beslutningssituationer er velkendte fra mange af samfundslivets områder, og ofte oprøres vi som forskere over det urimelige i at lovgive uden solid evidens. Men den historiske opgave, jeg synes var interessant, var at søge mening i denne tilsyneladende meningsløse situation – ikke at vurdere den ud fra hverken nutidens eller en abstrakt idealistisk videnskabsteoretisk position. Jeg måtte derfor søge at rekonstruere et ræsonnement, der kunne skabe mening i disse handlinger. Og den mening synes jeg, at jeg fandt og forklarede med henvisning til, at datidens eugenikere var overbeviste om, at sterilisation af asociale var løsningen på den voksende mængde socialt belastende personer i samfundet. De åndssvage, som var en af de vigtigste grupper af asociale, var ikke blot kostbare for samfundet, belastende for de åndssvage selv, men også arveligt belastede omend de diagnostiske muligheder endnu var begrænsede. I det omfang disse åndssvage asociale personer var på anstalt (og var de det ikke, kunne de komme det, sådan som sterilisationsloven af 1934 var skruet sammen), kunne sterilisation løse flere problemer på en gang. Man kunne lukke folk ud af anstalten uden risiko for forplantning – som undertiden ville have medført en risiko for videreførelse af uheldige gener. Disse foranstaltninger ville have en gunstig samfundsmæssig effekt, nemlig at spare samfundet forsorgsudgiften, og ville ydermere give den åndssvage mulighed for et liv uden for anstalten. Sterilisation gav mening. Den tilfredsstillende flere hensyn, og da eugenisk indikation ikke var nævnt i loven, kunne lovgiverne og administratorerne ikke kritiseres for at sterilisere uden sikkerhed for eugenisk effekt, selvom man naturligvis regnede med, at den ville indfinde sig. Sterilisation kunne i hvert fald ikke gøre sagen værre.

I min analyse af de indikationer, der anvendtes for sterilisation efter 1934-loven, identificerer jeg tre positioner, en eugenisk, en social-eugenisk og en ikke-eugenisk. Det er den social-eugeniske, der generer HA. Han skriver at "position 2) [den social-eugeniske] ikke kan gives en ordentlig videnskabelig tolkning". Det er imidlertid mig, der indfører denne analytiske skelnen mellem positionerne og ikke datidens aktører. Og jeg skal ærligt indrømme, at det var endog overordentlig svært at få mening i denne praksis – noget der åbenbart har afspejlet sig i min skrivestil, som HA skarpsindigt påpeger. Men jeg endte med den tolkning, at selvom man ikke kendte åndssvaghedens arvegang og heller ikke kunne diagnosticere på individniveau, følte politikere, forskere og administratorer sig overbevist om, at åndssvaghed var arvelig og anerkendte derfor sterilisation på blandingsindikationer. Teorien var altså i orden om end ikke operationaliserbar klinisk. Men derfor kunne man jo glimrende med henvisning til den generelle risiko, når åndssvage forplantede sig, søge at hindre deres reproduktion. Var de arveligt belastede, hjalp det på genpuljens kvalitet, var de det ikke, var sterilisation kun godt af sociale hensyn.

I mit studie af sterilisationsvæsenets virksomhed betegner jeg en række beslutningstagere som "social-eugenikere", fordi de afgjorde sterilisationssager med henvisning til blandede indikationer. Begrebet er skabt for at indfange de mange meget forskellige begrundelsestyper, der blev anvendt af sterilisationsvæsenet. De har det til fælles, at de hverken er rent eugeniske (udelukkende begrundet sterilisation med henvisning til afkommets egenskaber) eller rent sociale (kun nævner sociale begrundelser og slet ikke nævner det arvelige element). Langt de fleste sager blev afgjort med henvisning til begge dele. Dette er naturligvis noget roderi, set ud fra en idealistisk videnskabelig position, men ikke overraskende da praksis dengang som nu sjældent følger idealistiske positioner.

Modernitetsteoriens relevans for studiet af racehygiejnen

HAs forsøg på at påvise racehygiejnens manglende videnskabelige legitimitet bygger på den moderne forestilling om, at vi kan og bør skelne mellem videnskaben og politikken. Dette har jeg jo selv bidraget til ved den måde, jeg har organiseret kapitelinddelingen på, hvor jeg gennemgår først den politiske, siden den videnskabelige udvikling. Men med udgangspunkt i de teorier, jeg efter publikationen af disputatsen har fundet mere og mere relevante for arbejdet med racehygiejnens historie, først og fremmest Michel Foucault og Bruno Latour, mener jeg, at racehygiejnens videnskab og politik er uadskillelige, samproducerede så at sige. Her er HA og jeg formentlig ikke uenige. Eugeniske forskeres optagethed af genetikken var formet af deres sundheds- og socialpolitiske engagement. Ser man på Tage Kemps karriere (den første professor i genetik og eugenik på Københavns Universitet) eller H.O. Wildenskovs for den sags skyld (den førende åndssvage læge og leder af De Kellerske Anstalter), kan optagetheden af det politiske ikke skilles fra det prakti-

ske arbejde som klinikere. Deres videnskabelige og kliniske arbejde og tidens normer og politiske retninger stod i et nært gensidigt forhold. Det var deres kliniske erfaringer, der gjorde dem til eugenikere, og deres videnskabelige arbejde var grundlaget for det politiske initiativ til at gennemføre eugenisk lovgivning.

Dette er ikke overraskende for en praktiker, og det gælder vel i øvrigt det meste af den kliniske forskning, der foregår i moderne lægevidenskab den dag i dag: den er formet af et normativt ønske om at forbedre ikke blot enkeltpersoners helbred, men også at fremme folkesundheden. 1930ernes eugenik og nutidens genetiske praksis (fosterundersøgelser, gendiagnostik, kunstig befrugtning mv.) har stærke fællesstræk, de repræsenterer to forskellige måder at styre folks reproduktive praksis på – hver med sin historisk specifikke blanding af tvang og frivillighed. Denne indsigt gør det umuligt at opretholde den moderne distinktion mellem politik og videnskab. Eugenik og genetik er to sider af samme sag – i dag som dengang. Den tvang, der blev anvendt dengang, var legitim og moderne i den forstand, at den var vedtaget i et demokratisk valgt parlament i åben og offentlig debat. Til trods for at kendte sociale debattører og videnskabsmænd som Theodor Geiger deltog i diskussionen om eugenikkens nødvendighed, levede denne debat dog ikke op til de kritiske forpligtelser, den har, set ud fra et nutidigt perspektiv.

Her er HA og jeg vel i betydelig grad enige. HA anerkender, at den empiriske viden, jeg har tilvejebragt om eugenikken i Danmark, tyder på, at dette fænomen ikke kan presses ned i modernitetsteoriens former. HA diskuterer spørgsmålet, om eugenikken er moderne, og svaret er et betinget ja: den opfylder en række kriterier, som man ville kalde moderne, så som rationel teknologi, videnskabeligt baseret statslig planlægning, demokrati og en fri offentlighed. Men mange andre begreber, der også er knyttet til det moderne, er ikke lette at forene med den danske eugenik så som anerkendelse af åndssvages rettigheder, frit tilgængelig oplysning, videnskabelig rationalitet. De mennesker, der blev steriliseret med tvang eller tvangslignende midler, var ikke altid oplyste. Man forholdt dem tværtimod ofte oplysninger om karakteren af det indgreb, de skulle udsættes for, og de var ikke retligt sikrede (de anstaltsanbragte var indtil 1954 administrativt frihedsberøvede uden klagemulighed). Endelig var det videnskabelige grundlag, der benyttedes i diagnostikken, som nævnt ovenfor, undertiden tvivlsomt. Spørgsmålet er så, hvor denne indsigt fører os hen. For mig viser det, at begrebet om det moderne må revurderes.

Måske det her er relevant at skelne mellem det moderne som et empirisk og som et analytisk begreb. Jeg tror, at HA benytter det som et analytisk begreb og som et ideal, historien kan studeres og måles med. Det er ikke min position. Med Latour er der grund til at hævde, at vi aldrig har været moderne. Ifølge Latour er det moderne præget af fortrængninger og modsigelser, der får ham til at konkludere, at idealerne ikke svarer til realiteterne. Når vi ka-

rakteriserer noget som moderne, siger vi samtidig, at noget andet er gammeldags, traditionsbundet. Eugenikerne opfattede sig selv som moderne, fordi de gjorde op med fortidens normer: seksualitet og forplantning var for vigtige spørgsmål at overlade til den enkelte, de måtte rationaliseres og underordnes den fælles fornuft. Men i praksis måtte de gribe til præmoderne metoder, tvang, tilbageholdelse af oplysninger mv. Den eugeniske praksis var med et af Latours begreber en hybrid.

HA nævner mine publikationer om racehygiejne og tvangssterilisation udgivet efter disputatsen, publikationer, der i højere grad inddrager Foucaults *governmentality* teori. I disse senere tekster opstiller jeg tre myter, som jeg sidenhen dekonstruerer: at eugenikken er 1. uvidenskabelig, 2. tvangspræget og 3. udemokratisk. Det undslipper HA, tror jeg, at disse myter faktisk er formet over en modernitetsteoretisk læst: Den moderne antagelse om, at eugenikken var mere uvidenskabelig, totalitær og tvangspræget end den moderne genetiske praksis, ER jo en kritik af modernitetsteorien. Min analyse af denne mytologi går ud på, at modernitetsteoriens forestilling om fremskridt etc. ikke holder. Fortidens så vel som nutidens brug af genetisk viden har både moderne og præmoderne træk.

Modernitetsteoriens forhold til moralske normer

Et af mine væsentligste forskningsresultater er, at der er grund til at rehabilitere den danske racehygiejnes hovedaktører. Dette er et normativt – egentlig moraliserende standpunkt. Og det leder mig til en diskussion af HAs centrale spørgsmål. Passer racehygiejnen ind i en moderne moral? Ja, ville jeg jo nok svare, efter min gennemgang ovenfor. Men for HAs vedkommende viser det sig, at han er mere parat til at "historisere", når det drejer sig om moral end om videnskab (som jeg jo vil hævde ikke kan skilles ad).

Jeg har svært ved at forstå, hvorfor HA er mere parat til at historisere, når det gælder moral, end når det gælder videnskab. Og hvorfor er det, som han skriver, "ikke en sociologisk opgave at vurdere konkrete normer eller moralprincipper", når sociologen gerne vil kritisere normer for videnskabelig praksis? HAs forklaring er, at moderniteten er åben for mange opfattelser og nødig vil undertrykke nogle. Og universelle menneskerettigheder anses derfor som en vigtig moderne norm. Og en norm, som han har ret i, at racehygiejnen ikke respekterer. Menneskerettighederne er dog grundlæggende irrationelle, og som Bentham, Steincke og også jeg mener, nonsens på stylder. At hævde at en enkelt art, *homo sapiens*, skulle besidde rettigheder, som ikke kan deles med andre primater fx, er vilkårlig magtudøvelse, der ikke kan retfærdiggøres inden for modernitetsteoriens egne rammer. En meget moderne moralfilosof er Peter Singer, der har påvist irrationaliteten i menneskerettighedernes ubegrundede privilegering af *homo sapiens* og fortsatte undladelsessynder over for andre primater, først og fremmest de store aber. Men HA fremhæver, at underordningen af det enkelte menneske under helhedens interesser "græn-

ser til totalitarisme". Ja, men måske er moderniteten faktisk totalitær, og racehygiejnen helt og aldeles moderne. Det, der plager, er, at den er brutal og ubarmhjertigt summarisk, men som jeg viser med min historiserende tilgang, er den ikke mere brutal, end det var vanligt for andre myndighedsinitiativer på det tidspunkt.

Fortidens autoritet

Der er en tydelig teoretisk modsætning mellem HA og mig selv. HA slutter sig til Jürgen Habermas' kritik af Hans-Georg Gadamer og hævder med ham, at man med Gadamer "risikerer at tillægge fortiden for stor autoritet, hvor der er brud mellem fortid og nutid". Jamen hvordan kan man tillægge fortiden for stor autoritet, hvis ens mål er at forstå, hvordan forhold i fortiden gav mening for datidens mennesker? For mig er fortiden som en anden kultur, jeg som en slags antropolog søger at forstå. Derfor giver det for mig ingen mening at postulere, at jeg giver denne anden kultur og disse andre mennesker "for stor" autoritet. Jeg er ikke optaget af at påvise, at fortidens aktører tog fejl, at der ikke var evidens etc., men derimod af at forstå hvordan de forhold, vi i dag og i visse tilfælde også den gang betragter som videnskabelige fejl, kunne forstås og retfærdiggøres. Bag vores uenighed ligger fundamentale, videnskabsteoretiske forskelle. Vi skal tage stilling til gyldigheden af argumenter, siger HA, men min pointe er, at H.O. Wildenskovs argumenter, uanset deres videnskabelige svagheder, **fik** gyldighed i praksis. Selvom udenlandske forskere argumenterede i mod den brede teori om åndssvaghedens arvelighed fx Penrose i UK, så var H.O. Wildenskovs teorier i Danmark accepterede i praksis såvel som af velrenommerede forskere som den daværende professor i psykiatri August Wimmer.

Det interessante er, at HA tilsyneladende mener, at det kun er, når påstande er uvidenskabelige, at vi har brug for at gribe til eksterne forhold som magtinteresser eller ideologi for at forstå, hvorfor folk tror på dem. Her vil jeg slutte mig til de britiske socialkonstruktivister, der hylder symmetriprincippet. Vi må bruge de samme metoder til at forklare, hvordan videnskaben når frem til korrekte som til ukorrekte opfattelser.

Endelig vil jeg anerkende HAs grundige studium af mine bøger og udtrykke mit håb om, at andre modernitetsteoretikere vil følge efter. Racehygiejnens teori og praksis udgør et uhyre kompliceret genstandsfelt, som vil kunne have stor glæde af sociologisk udforskning. Bolden er hermed givet videre til de næste!

Lene Koch

E-mail: leko@sund.ku.dk